

«ПРАВО НАРОДУ» В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ США ТА ЙОГО МІЖНАРОДНЕ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СИСТЕМИ ПРАВ ЛЮДИНИ І ДЕМОКРАТІЇ

Право народу на охорону особи, житла, паперів і майна від необґрунтованих обшуків і арештів не повинно порушуватися. Жоден ордер не повинен видаватися інакше, як за наявності достатньої підстави, підтвердженої присягою або урочистою заявою; при цьому ордер повинен містити докладний опис місця, підмета обшуку, осіб або предметів, що підлягають арешту — поправки IV до Конституції США (1791 р.).

Метою дослідження є системний аналіз змістовних, структурних і функціональних характеристик «прав народу» як основи інститутів правової системи, суспільного і державного явища, а також можливостей його методологічного застосування в юридичній теорії, науковому пізнанні, дослідженні процесів структуривання, функціонування і розвитку громадянського суспільства і правової держави. Досягнення цієї мети потребує звернення до історії правової думки і до сучасної законотворчої діяльності, де і викристалізувалося уявлення про феномен, який отримав назву «право народу». Метою аналізу є визначення ключових рис правових основ і механізмів їх побудови з тим, щоб вони стали продуктом вільної громадянської спільки людей і знаходилися під їх контролем, розробити комплекс практичних заходів щодо підтримки розвитку інститутів правової системи як засобу соціалізації держави та захисту прав і свобод громадян.

В сучасній Україні проблема правової системи опинилася в центрі політико-правових досліджень та дискусій. Поняття «права людини» та «правова система» ємко увійшло у понятійний апарат теорії держави і права, політології, соціології, конституційного права тощо. Цього не скажеш про явище «права народу», яке є здобутком англо-американської правової моделі і, значною мірою, фундаментом формування основних засад «прав людини».

Останнім часом на різних рівнях і з різних приводів часто вживаються терміни «права людини», «правова система», «громадянське суспільство» і «правова держава» в контексті реформування системи державного управління, створення механізмів гарантування прав людини як на національному, так і міжнародному рівнях. При цьому одні виходять з бажання підкреслити, що, проголосивши себе суверенною і незалежною, Україна стала демократичною правовою державою, з розвиненим громадянським суспільством, а інші — з прагнення довести, що побудова такого типу суспільства і держави є справою більш віддаленої перспективи.

Хоча сучасна українська дійсність характеризується невисоким рівнем правової і політичної культури, правовим нігілізмом, слабкістю демократичних традицій і навичок. У зв'язку з цим доречним є звернення до зарубіжних наробок та досвіду по створенню ефективно діючої правової системи, зокрема, у США. Однак і нині дискусійними залишаються саме поняття «система забезпечення громадянських прав» і його сутнісні ознаки. Відкритими залишаються і питання щодо етапів становлення, різновидів інститутів, форм взаємодії з державою, перспективи інститутів правової системи. Така наукова невизначеність стримує процес реалізації правової і політичної реформи, якої давно потребує Україна.

У сучасній правовій науці створено низку фундаментальних праць, які забезпечують ґрунтовну методологічну основу для осмислення понять, явищ і форм розвитку сучасної правової системи та міжнародної системи права. Зокрема, це ідеї та наукові доробки таких дослідників, як В. Нерсисянц, Б.О. Кістяківський, М. Козюбра, О. Копиленко, А. Колодій, Р. Павленко, Р. Патнем, В. Погорілко, П. Рабінович, К. Роде, В. Селіванов, Ш. Смід, В. Тацій, Р. Ціппеліус, І. Шапіро, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, В. Авер'янов, В. Андрейцев, А. Батіфоль, Р. Белламі, П. Бельди, Ю. Габермас, В. Горбатенко, А. Засць, В. Кампо, Дж. Кін, О. Лафонтен, Г. Луф, Р. Патнем, В. Погорілко, К. Роде, С. Рябов, О. Скрипнюк, Ш. Смід та ін.

В Англії ще в XIV ст. склалося розділення правової системи на «право» у власному сенсі і «справедливість» або «право справедливості». «Право» (у тому сенсі, в якому цей термін вживається в конституціях) об'єднує норми загального (прецедентного) права і статутного права (законодавства, що кодифікує). «Право справедливості» з'явилося в Англії як доповнення до загального права — коли для вирішення суперечки не знаходилося відповідного розпорядження в загальному праві, сторона могла звернутися за «справедливістю» до короля [4, с. 259]. Такого роду скарги передавалися на розгляд лорд-канцлерові. Поступово були створені особливі «суди справедливості», що діяли на основі широкого розсуду суддів і «вдягали» свої рішення переважно у форму судових наказів, що забороняють яку-небудь дію. Згадка в Конституції США про те, що федеральні суди вирішують справи, засновані на «праві і справедливості», є віддзеркаленням правових традицій Англії.

«Мій будинок — моя фортеця», — свідчить старовинна англійська приказка. У. Пітт-старший, відомий державний діяч Великобританії XVIII століття, виступаючи в парламенті в 1763 році, так розвинув цю думку: «Найбідніша людина може оголосити про непокору владі корони, знаходячись у стінах своєї хатини. Вона може бути розвалищем з дахом, що здригається від вітру, і пронизливими її наскрізь протягами, в неї можуть уриватися буря і дощ, але король Англії в неї увірватися не може. Вся його сила кінчається біля порогу старого житла» [5, с. 260]. Проте американці знали про численні зловживання королівською владою: у Великобританії так звані «загальні ордери» (що не містили імен осіб, які підлягають арешту, або вказівки місця обшуку) широко використовувалися представниками корони в масових облавах, арештах і обшуках, направлених проти політичної опозиції; у самих американських колоніях королівським чиновникам видавалися безстрокові «загальні ордери» на безперешкодні обшуки жителів і торгових помешкань під приводом виявлення контрабандних товарів [1, с. 202].

Серед англійських запозичень у правовій системі США слід згадати, наприклад, інститут журі; також у Конституції США згадується, але не розкривається поняття «справи адміралтейської і морської юрисдикції». Укладачі Основного закону США просто запозичували британську термінологію. У Англії до «морської юрисдикції» відносилися всі справи, що виникали у зв'язку з судноплаванням у відкритому морі, а до «адміралтейської» — справи, пов'язані з державним регулюванням перевезень вантажів, змістом портів, рибальством. Сучасне зведення норм адміралтейського і морського права США (закони і прецеденти) регулює всі правовідносини, що виникають у зв'язку з морським і річковим судноплаванням, перевезенням вантажів по воді, управлінням портами і т.п.

Конституція США, прийнята у 1787 р., є першою писаною і водночас впровадженою у державно-правове життя конституцією в історії людства та основою сучасної правової системи Сполучених Штатів. Вона була прийнята ще в той час, коли майже у всьому світі панував монархічний устрій. Основи демократії існували лише в небагатьох європейських країнах. Ця Конституція з'явилася майже за два роки до Великої французької революції. Для того періоду вона безумовно була видатним за своїм демократичним характером документом хоча б тому, що вона оформила створення на американському континенті єдиної великої демократичної республіки. Суспільна свідомість США схилилася до необхідності встановлення міцної федеральної демократичної держави — «досконалішого Союзу», як сказано в преамбулі до Конституції США.

Конвент, що розробив і прийняв Конституцію, зібрався в травні 1787 р. у Філадельфії. 55 делегатів Конвенту (від 12 з 13 штатів), що засідав під головуванням Джорджа Вашингтона, являли собою хоча і невеликі, але вельми суттєві збори. Згодом американські історики, включаючи й наших сучасників, неодноразово висловлювали думку, що в США неможливо було б повторно зібрати таку представницьку колегію просто за браком належних розумів. Учасників Конвенту самі американці шанобливо іменують «батьками-засновниками». Дійсно, делегатами Філадельфійського конвенту були вибрані видатні державні і політичні діячі, учені, філософи, юристи. Досить назвати декілька імен: Джордж Вашингтон, Олександр Гамільтон, Бенджамін Франклін, Джеймс Медісон, Едмунд Рандольф, Джеймс Вільсон.

Перед засновниками правової системи і Конституції США було поставлено потрійне завдання: створити правову систему ефективною, звітною і контрольованою суспільством влади, створити «досконаліший Союз», надійно гарантувати права громадян і власників.

До фундаменту правової конституційної системи США покладено три основні політико-правові принципи — розподіл влад, федералізм і судовий конституційний нагляд. Жоден з них у самій Конституції прямо не згаданий, але вони втілені в її різних розпорядженнях [3, с. 15].

Принцип розподілу влад, трансформований американським правовим мисленням в систему «заборон і протигаг», припускає організаційну незалежність трьох «гілок» державної влади — законодавчої,

виконавчої, судової та розмежування між ними відповідних функцій. При цьому потрібно відзначити, що засновники Конституції ніколи не думали про створення якоїсь «тривладності» — системи трьох повністю незалежних одна від одної влад. Для практичного здійснення цієї влади вони створили механізм взаємодіючих (за допомогою «заборон і противаг») органів, які вважалися носіями відповідно законодавчої, виконавчої і судової влади. На федеральному рівні три «галузі» влади представлені конгресом, президентом і Верховним судом.

Розподіл влади як принцип американської правової системи і державності, що припускає відносну самостійність найвищих органів влади по відношенню один до одного, виражає демократичні засади державного ладу США. Розділення законодавчої, виконавчої і судової сфер державного управління перешкоджає зосередженню влади в одних руках і тим самим не допускає зростання тиранії.

Другий правовий принцип — федералізм також у самій Конституції не згаданий, але витікає з її положень. Правова система США встановила систему дуалістичного федералізму, в основі якої лежить суворе розмежування сфер компетенції Союзу і суб'єктів федерації — штатів. Утворення першої в світовій історії федерації було актом величезного значення. Американський федералізм пройшов довгий і складний шлях розвитку, суть якого полягала в боротьбі, що продовжується до цих пір, між сепаратизмом і централізмом.

Третій доктринальний принцип правової державно-політичної системи США — конституційний нагляд. Такого роду нагляд реалізується судовою владою відносно двох інших «гілок» влади, а його величезне значення для розвитку американського суспільства полягає в тому, що суди визнають невідповідними Конституції і, тим самим, недійсними закони конгресу, акти виконавчої влади. Тенденції розвитку конституційного механізму і американської державності багато в чому визначаються рішеннями судів.

Повноваження, які не делеговані Сполученим Штатам цією Конституцією і користування якими не заборонене нею окремим штатам, зберігаються відповідно за штатами або за народом (поправка X (1791 р.). Конституція ніде не згадує федералізм, проте його принципи є ключовими для цієї форми державного устрою США, яка з ратифікацією Конституції прийшла на зміну Конфедерації. Не згадуючи «федерацію» текстуально, Основний закон припускає її в багатьох своїх положеннях. Так, Конституція сама по собі, без поправок, достатньо детально визначила статус Союзу і його суб'єктів, розмежувавши компетенцію федерального уряду (в особі його найвищих органів) і штатів і встановивши співвідношення прав федерації і складових її штатів. Відповідні розпорядження містяться в ст.ст. I, III, IV, VI. Аналіз цих статей дозволяє окреслити формальні межі наочної компетенції Союзу, в суміжних сферах — параметри «співпадаючих» повноважень Союзу і штатів, а за цими межами — права суб'єктів федерації, що «зберігаються», «залишкові». Конституція містила також перелік певних заборон, адресованих як Союзу, так і штатам, а деякі з них адресувалися тільки штатам. Поправка X, таким чином, фактично не вносила нічого нового в первинну схему розмежування повноважень. Мета ухвалення поправки X (так само як і попередньої, поправки IX) полягала в тому, щоб розсіяти побоювання прихильників прав штатів і послідовної охорони буржуазно-демократичних прав і свобод громадян, що центральний уряд зможе безперешкодно робити замах на права, не перераховані в Конституції. Поправка X «зберегла» всі такі права за «штатами або за народом».

Американська Конституція, встановивши систему дуалістичного федералізму, в його основу поклала, на перший погляд, суворе розмежування сфер компетенції Союзу і штатів. Розділ 8 ст. I містить перелік предметів правового регулювання, що відносяться до виняткової компетенції федерального уряду. Решта всіх предметів регулювання, не згадані в переліку, згідно поправці X, відносяться до компетенції штатів. Найважливіші з них: проведення виборів; регулювання усередині-штатної торгівлі; встановлення системи органів місцевого управління; організація охорони здоров'я, правосуддя, охорони громадського порядку; ухвалення і зміна законів і конституцій штатів.

Проте ця схема розмежування повноважень між Союзом і штатами в конституційній практиці доповнюється рядом положень, що коректують, у першу чергу, розпливчатість формулювань самої Конституції. Так, величезного значення для розширення реального обсягу повноважень федерального уряду набула завершальна частина розд. 8 ст. I, що дозволила закріпити принцип повноважень, що «маються» на увазі, відповідно до якого всі знов виникаючі предмети правового регулювання відносяться до компетенції Союзу. Крім того, існує сфера «співпадаючих» повноважень Союзу і штатів; до їх числа відносяться ухвалення законів і їх застосування, оподаткування, витрачання грошей на підтримку «загального благоденствуювання», позики, організація правосуддя, регулювання організації і діяльності банків і корпорацій, придбання власності для суспільних цілей. Встановлюючи певні заборони для федерального уряду в його діяльності по відношенню до штатів (розд. 9 ст. I), Конституція одночасно забороняє штатам певні дії: вступати в міжнародні договори,

випускати гроші, мати озброєні сили в мирний час, приймати закони, що порушують договірні зобов'язання, встановлювати податки на товари, що імпортуються, позбавляти громадян «рівного захисту законів» і права голосувати, порушувати федеральну Конституцію і не виконувати федеральні закони.

Поправка X перестала вважатися абсолютним «гарантом» недоторканності прав штатів, і американський федералізм останньої третини XX сторіччя має мало спільного з тією системою відносин між Союзом і штатами, яка моделювалася «батьками-засновниками». В процесі історичного розвитку США в рамках американського федералізму відбулася різка зміна фактичного балансу повноважень на користь Союзу: стара децентралізація поступається місцем централізації. В той же час централістські тенденції зустрінуті в багнети значною частиною різноманітних економіко-політичних угруповань, які традиційно використовували в своїх інтересах можливості державних органів штатів. Судова влада Сполучених Штатів не повинна тлумачитися так, щоб поширюватися на яке-небудь позовне провадження, засноване на праві або справедливості і розпочате як таке, що ведеться проти одного з штатів громадянами іншого штату, громадянами або підданими якої-небудь іноземної держави. Поправка XI (1795 р.) — йдеться про імунітет штату від судового переслідування приватною особою. Ухвалення цієї поправки було викликане тим, що в 1793 р. Верховний суд США, виходячи з розпорядження розд. 2 ст. III Конституції про те, що судова влада США розповсюджується на спори «між яким-небудь штатом і громадянами іншого штату», прийняв до свого провадження позов, пред'явлений штату Джорджія громадянином Північної Кароліни. Громадськість і політичні діячі в штатах були шоковані таким рішенням суду, оскільки воно було розцінене як зневага до прав штатів та «неможливості використовувати свою свободу вступу до договору, щоб заподіяти їм (штатам) шкоду». У 1937 р. у справі *West Coast Hotel Co. v. Parrish* Верховний суд підкреслив: «Конституція не говорить про свободу договору, вона говорить про свободу і забороняє позбавлення волі без належної правової процедури... Гарантія свободи не позбавляє від законодавчого контролю ту широку сферу активності, яка складається з договірних відносин, і не заперечує за державою можливість передбачати обмеження гарантій».

У результаті в системі американського федералізму іноді виникали кризові явища. Основний «попорок» територіально-політичної організації США — постійно зростаюча суперечність між економіко-географічною і федеральною структурами. Криза федералізму не подолана, хоча для цього приймаються достатньо енергійні заходи. У США за останні роки з'явилися різні теорії («кооперативного федералізму», «горизонтального федералізму», «федералізму без Вашингтона», «нового федералізму» та ін.), за допомогою яких намагаються модернізувати існуючу федеральну систему. Як правило, в основі цих теорій лежать ідеалістичні постулати політичного плюралізму. Сучасна американська федерація невимірно далека від гармонії «досконалішого Союзу», обіцяного прийдешнім поколінням американців в преамбулі до Конституції. Союз піддається протиборчим тенденціям, в яких тенденція до централізму, що поряд з федералізмом є іманентно властивою цій державності, є наразі переважаючою. Таким чином, межа між сферами компетенції Союзу і штатів, навіть з огляду на Основний закон, зовсім не є абсолютно визначеною. На практиці вона вельми рухома, і фактичні відносини між федеральною адміністрацією і штатами розвиваються по лінії постійно зростаючого централізму, хоча були періоди і позаднього руху. Наприклад, у другій пол. XIX ст. і в перші десятиліття XX ст. Верховний суд більшою мірою підкреслював важливість прав штатів, що «зберігалися», необхідність збалансованого розподілу компетенції штатів і Союзу. З кінця 30-х років XXI ст. у зв'язку з потребами суспільно-державного розвитку, Верховний суд поступово переглядає свої позиції, роблячи акцент на зміцненні повноважень федерального уряду, перш за все тих, що «маються на увазі», — «іманентних».

Формулюючи положення правової системи, засновники США керувалися й іншими політико-правовими ідеями, демократичними ідеалами і цінностями. Тут і республіканський лад, і всезагальний захист приватної власності, і теорія суспільного договору, і «природні» права і свободи громадян, і панування права, і політичний плюралізм, недовіра до влади уряду і її обмеження. У своїй сукупності ці ідеї відображені на скрижалях доктрини конституційного права США і утворюють зведення принципів американського конституціоналізму і правової системи. Сама правова система та Конституція (включаючи Білль про права) є видатним демократичним механізмом, що втілює окреслені ідеали конституціоналізму. Примітно, що, як тільки Конституція була ратифікована, практично кожна людина в Америці негайно сприйняла її як документ, контролюючий її долю. Конституція США — прагматичний за своєю суттю документ юридично-правової та державно-політичної системи є еталоном демократії і справедливості. Американці можуть справедливо пишатися міжнародним значенням своєї Конституції.

Інститут Великого журі у США та багатьох інших країнах є прямим запозиченням з правової системи

Англії. Велике журі — це знаряддя судової і каральної політики держави. Велике журі (Grand jury) — розширена колегія присяжних; вона так іменується на відміну від малого журі (petit jury) — колегії присяжних, що бере участь у судовому розгляді справи по суті і вирішує питання про винність підсудного. Велике журі, що бере участь у федеральному судочинстві, повинне полягати не менше ніж з 16 і не більше ніж з 23 присяжних. Якщо мале журі вирішує в судах першої інстанції питання про винність підсудного, то Велике журі виступає як колегіальний орган віддання під суд осіб, підозрюваних у скоєнні злочину [9, с. 49].

Біллем про опалу в англосакській системі права називається законодавчий акт, яким призначається той або інший вид покарання конкретній особі або конкретним особам. Білль про опалу також не був американським винаходом, бо він застосовувався в Англії ще в XV ст. разом з імпічментом. У Америці часів розробки і ухвалення Конституції білль про опалу розумівся «по-англійськи», про що свідчить його тлумачення відомим американським правознавцем Дж. Сторі: «Біллі про опалу... є такими спеціальними актами легіслатури, якими призначається страта особам, імовірно винних у скоєнні тяжких злочинів, таких, як державна зрада і фелонія, без виголошення звинувачувального вироку в порядку звичайної судової процедури. Якщо акт призначає покарання м'якше, ніж позбавлення життя, він іменується біллем про покарання і визискування» [4, с. 126].

Включення в Конституцію заборони на біллі про опалу мало на меті усунути можливість позасудової репресії, здійснюваної законодавчим органом на основі визнання «явної» і не доведеної в звичайному судовому порядку провини особи. У період після другої світової війни конгрес прийняв деякі закони, що забороняли прийом на роботу в певні організації осіб з «неугодними» уряду політичними поглядами. Верховний суд був вимушений оголосити ці закони антиконституційними «біллями про опалу». І явно як білль про опалу, врозріз з Конституцією, конгрес прийняв закон Маккарена 1950 року, направлений проти комуністів. Конституція забороняє конгресу приймати закони *ex post facto*, тобто закони, що «мають зворотну силу».

До середини 1960-х р. Верховний суд США у справах, в яких оскаржувалася протиправна поліцейська тактика допитів підозрюваних, не застосовував положення поправки V про неприпустимість примушення до дачі свідчень, а відміняв окремі звинувачувальні вирoki у справах, де визнання були вирвані тортурами, допитами «третього ступеня» або іншими методами примушення, на інших конституційних підставах. Особливе значення для громадянина має можливість звернутися до «привілею проти самозвинувачення» на стадії поліцейського розслідування — під час допитів в поліції, після арешту або затримання.

У 1966 р. у справі *Miranda v. Arizona* Верховний суд, виходячи з положення поправки V про неприпустимість примушення громадянина до надання свідчень, що самообвинувачують, встановив загальне правило допиту підозрюваного. Громадянинові, затриманому поліцією за підозрою у скоєнні злочину, повинно бути, перш за все, пояснено, що він має право не надавати свідчень взагалі; поліція зобов'язана також роз'яснити затриманому, що він має право запросити адвоката на допит, що адвокат буде призначений, якщо затриманий бідний, і що його свідчення, якщо він добровільно погодиться їх надати, можуть бути використані проти нього в суді як звинувачувальні докази. Це правило почало іменуватися «правилом Міранди», а оголошення підозрюваному про його права — «попередженням Міранди» [2, с. 176].

«Правило Міранди» викликало різко негативну реакцію поліцейських чинів і всіх тих політичних діячів, які в жорстких поліцейських методах вбачають єдино надійний спосіб зміцнення правопорядку. Вони звинуватили Верховний суд у лібералізмі по відношенню до правопорушників у тому, що своїм рішенням суд «зв'язав руки» поліції, допустив можливість звільнення обвинуваченого «від відповідальності із-за недотримання поліцією «процесуальних формальностей». Проте чи дійсно так сильно «зв'язали руки» поліції нові, але достатньо елементарні (з погляду загальновизнаних принципів правосуддя) вимоги, як це стверджували прихильники «жорстких» методів боротьби із злочинністю? Багато американських дослідників вказують на обставину, відмічену ще Р. Кларком, який писав, що «в одних юрисдикціях ці розпорядження взагалі, як правило, не виконуються — таких більшість, в інших — їх виконують не у всіх випадках і, нарешті, в третіх — виконують неправильно» [5, с. 264].

Верховний суд своїм рішенням бажаючи запобігти грубим порушенням законності в поліцейській практиці, підняти професіоналізм поліції в справі збирання доказів, який часто багато в чому зводився до професійного «вибивання» інкримінуючих підозрюваного свідчень (це зараз є вагомим проблемою й в Україні), утвердив такий лояльний сучасною американською юриспруденцією «привілей проти самозвинувачення». Водночас, у подальшому Верховний суд США (у своєму консервативному складі), враховуючи можливості зловживання ним, визначив і «обставини виключних звужень» значення «привілея проти самозвинувачення» стосовно поліцейських допитів підозрюваних. Так, суд встановив, що

звинувачення має право дискредитувати свідчення обвинуваченого в суді, оголошені під час процесу, які заперечують дані ним на слідстві свідчення, навіть якщо ці свідчення були отримані поліцією з порушенням «правила Міранди» і були виключені з матеріалів справи як доказ провини. Не відмовляючись від «правила Міранди» формально, суд іноді підриває його фактично і створює прецеденти, що розширюють свободу маневру для поліції і можливості правозастосовних органів нехтувати «правилом про виключення доказів». Тобто, це правило знаходиться у стані «динамічної рівноваги», яка значним досягненням для правової системи і правничої практики.

Клаузула про «належну правову процедуру» зазнала і в своєму суто «судопроцедурному» значенні певну трансформацію в тлумаченнях Верховного суду. Як наголошувалося на початку коментаря до цього розділу поправки XIV, Верховний суд аж до 1960-х рр. утримувався від «нав'язування» конкретних стандартів «належної правової процедури», органам кримінальної юстиції в штатах.

На підставі поправки XIV Верховний суд створив доктрину «фундаментальних прав і свобод» людини, до яких суд спочатку відносив цивільні свободи і політичні права, що прямо згадані в Конституції і формально охороняються від свавілля з боку властей Біллем про права. Зв'язавши воедино положення поправки XIV про «належну правову процедуру» і «рівний захист законів», суд розширив поняття «фундаментальних прав», віднісши до цієї категорії такі права людини, які не тільки прямо згадані Конституцією, а й мають на увазі нею, витікають з її духу [11, с. 115].

Особливу активність у цьому напрямі виявив Верховний суд, коли у ньому головував Е. Уоррен (1953-1969 рр.). На основі ідеї конституційних прав, що «маються» на увазі, Верховний суд до «фундаментальних прав» відніс усі права і свободи, закріплені Конституцією, а також ряд з них, сконструйованих ним самим: права, пов'язані з недоторканністю особистого життя громадян, право вільного пересування і вибору місця проживання, право на шлюб, на звернення до суду, на участь у виборах і деякі інші. На відміну від «локнерівського періоду», коли консервативний Верховний суд, демагогічно маніпулюючи положеннями про «належну правову процедуру», атакував соціально-економічне законодавство всупереч інтересам більшості американських громадян, період ліберального «суду Уоррена» характеризувався тим, що ці положення, навпаки, не використовувалися.

Велике значення у формально-юридичному закріпленні расового рівноправ'я і підриві правової бази ганебної системи сегрегації зіграло оновлене тлумачення клаузули про «рівний захист законів» Верховним судом під головуванням Е. Уоррена. У 1954 р. в політично знаменитому рішенні у справі *Brown v. Board of Education* суд оголосив, що сегрегація публічних (тобто тих, що утримуються державою) шкіл штату йде врозріз з конституційним положенням про «рівний захист законів»: «Роздільні системи освіти за своєю суттю нерівні». Майже дев'яносто років історії знадобилося країні, щоб її найвищий судовий орган (не конгрес, не уряд) через рішення по конкретній суперечці узяв на себе політичну відповідальність і видав розпорядження про реалізацію конституційних встановлень [12, с. 43]. «Суд Уоррена» піддався за це найзапеклішим нападкам расистської Америки, лунали заклики до імпічменту самого Ерла Уоррена. Але суд був підтриманий прогресивною громадськістю, яка побачила в прецеденті по цій справі правові можливості політичної боротьби з расизмом. Расистській системі «роздільних, але рівних» можливостей було нанесено перший відчутний удар. Е. Джінджер, ветеран руху прогресивних юристів за демократичні права, підкреслювала, що рішення 1954 р. «ймовірно, є найважливішим вирішенням Верховного суду Сполучених Штатів з тих, які він приймав з якого-небудь питання в XX ст. Поза сумнівом, це найважливіша державна акція у встановленні рівності з тих пір, коли поправки періоду Реконструкції сформулювали права, завойовані неграми в Громадянській війні... Рішення відображало формулювання і цілі поправок XIII, XIV і XV» [5, с. 65].

Особливо загрозливо для завоювань американців у сфері демократичних прав і свобод виглядає опір «ліберальному» прочитанню Конституції деякими представниками вищих ешелонів влади. У. Ф. Сміт, що займав посаду генерального атторнея США, в одному із своїх публічних виступів заявив наступне: «...Процес збільшення числа прав, що мають на увазі Конституцією і необмежена судова перевірка їх реалізації зайшли дуже далеко. Ми опираємося такому їх поширенню» [4, с. 267]. Риторика і практична політика уряду у сфері охорони прав громадян в наші дні підтверджують всі побоювання, якими диктувалося включення поправки IX в Білль про права. У результаті такого роду політики судової влади, та і всієї держави в цілому в США спостерігається різке соціальне розшарування. «...Наша прихильність рівності є обмеженою і вибірковою... У нас мало відчуття прихильності соціальній і економічній рівності» [11, с. 342].

Перерахування в Конституції певних прав не повинне тлумачитися як заперечення або применшення інших прав, що зберігаються народом. Поправка IX (1791 р.) означає — неприпустимість обмеження

прямо не згаданих Конституцією прав громадян. Включення даної поправки в Білль про права диктувалося побоюваннями, що перелік гарантій і свобод, що містяться в попередніх поправках, можна зрозуміти як вичерпний. У такому разі, затверджували супротивники сильної центральної влади, уряд вільно узурпуватиме ті «права народу», які прямо не вказані в Конституції і поправках. Американці тієї епохи мислили категоріями природного права і знаходилися в полоні уявлення про те, що права людини «природні», даровані їй Богом, а не державною владою. Таким чином, поправка IX. по задумах поборників позитивного закріплення прав громадян, стала свого роду «правилом тлумачення» Білля про права, що встановлює межі влади уряду відносно прав і свобод американців.

Поправка IX використовується судами в конституційних спорах з приводу обсягу і змісту прав громадян. Хоча, як відзначає професор права Дж. Або, «у деяких обраних колах юристів-інтелектуалів згадка в бесіді поправки IX завжди викликає усмішку» [14,86], проте потенціал поправки IX виявився в деяких судових справах, що викликали широкий суспільний резонанс. Так, у 1965 р. Верховний суд узяв цю поправку на озброєння, щоб підтвердити реальне існування певних прав поза конституційним переліком. У рішенні у справі *Griswold v. Connecticut* суд визнав недійсним закон штату Коннектикут, що забороняє на території цього штату застосування протизаплідних засобів, оскільки такий закон порушує право громадян на недоторканність їх особистого життя («прайвесі»). Тим самим Верховний суд, удавшись до поправки IX, сформулював право на охорону «прайвесі», хоча само воно в Конституції не згадується: «Поправка IX демонструє віру авторів Конституції в те, що існують фундаментальні права, які не перераховані прямо у перших восьми поправках, а також їх намір не сприймати як вичерпний перелік передбачених в них прав» [12, с. 129].

Таким чином, рішення Верховного суду у справі Грізвольда залишило глибокий слід в американській юриспруденції і конституційній практиці. Закріпивши право людини на охорону «прайвесі», суд дав в руки демократично настроєних американців хоч би теоретичний конституційний аргумент проти будь-якого роду вторгнень держави у приватне життя громадян. При цьому суд підтвердив існування «фундаментальних прав» людини, які «маються на увазі» Конституцією.

Також слід згадати один з найдавніших інститутів англосакського права наказ *habeas corpus*, що органічно влився в правову систему американської республіки. *Habeas corpus* — це традиційне найменування судового наказу, який адресується посадовій особі, що відповідає за вміст заарештованих в місцях позбавлення волі. На суддю в цьому випадку покладається обов'язок перевірити законність і обґрунтованість арешту; якщо суддя встановить, що арешт був проведений без достатніх підстав або з порушенням встановлених правил, він зобов'язаний негайно звільнити громадянина. Використане в Конституції формулювання положення про наказ *habeas corpus* припускає, що кожен громадянин може безперешкодно звертатися до суду з клопотанням про видання цього наказу.

Конституційна заборона припиняти дію наказу *habeas corpus* не має конкретного адресата. Включення його в статтю, присвячену законодавчій владі, дає підставу припустити, що дана заборона звернена до конгресу і припинення дії цього наказу є прерогативою законодавчої влади. Проте історичні прецеденти показують, що до тимчасової відміни цієї конституційної гарантії удавалася також і виконавча влада. Тобто, припинення дії *habeas corpus* є сумісною компетенцією законодавчої і виконавчої «гілок» влади.

Отже, правова система США та її Конституція (включаючи Білль про права) є видатним демократичним механізмом, що втілює окреслені ідеали конституціоналізму. Примітно, що, як тільки Конституція була ратифікована, практично кожна людина в Америці негайно сприйняла її як документ, контролюючий її долю. Конституція США — прагматичний за своєю суттю документ юридично-правової та державно-політичної системи, є еталоном демократії і справедливості. Американці можуть справедливо пишатися міжнародним значенням Конституції. Судовий нагляд, породжений духом Конституції, міцно вріс в правову систему США, став дієвим інструментом практичної політики і одночасно символом конституціоналізму. Конституція США створювалася для захисту інтересів громадянського суспільства, захисту найпершої американської свободи — свободи громадян, підприємницької діяльності і найпершого класичного права — права приватної власності [13, с. 51].

Разом з тим, дух американської революції і боротьби за незалежність додав правовій системі та Основному закону США демократичних рис. Більшість його положень є прогресивними і понині зберігають демократичну форму. Реальне втілення конституційних ідеалів і принципів — це проблема, довкола якої в усьому світі ведеться гостра правова і політична боротьба. І саме США надають вагомий приклад та досвід планомірного, хоча й конфліктного втілення прав народу та прав людини як головної домінанти

суспільно-громадянського і державно-правового розвитку. У програмних документах більшості партій США надана примітна в цьому сенсі оцінка американської Конституції: сучасне і, тим більше, майбутнє суспільство в Америці гарантує і повинно гарантувати громадянам «усі свободи, передбачені Біллем про права», «максимальне розширення демократії на основі демократичних традицій і інститутів американського народу» [13, с. 210]; при демократичному ладі в США індивідуальні свободи, гарантовані Біллем про права, збережені і розширені. У цій якості постають теоретичні напрацювання інститутів державної і правової системи США, які розглядаються як методологічні та теоретичні передумови всебічного, предметно зумовленого процесу досягнення цих інститутів як цілісного міжнародного феномену гарантування і забезпечення прав народу і людини у взаємодії з владою і державою.

Використані джерела:

1. Арон Р. Демократия и тоталитаризм / Р. Арон. — М.: Прогресс, 1993. — 303 с.
2. Беллами Р. Три моделі прав і громадянства. Лібералізм: антологія / Р. Беллами. — К.: Смолоскип, 2002. — 456 с.
3. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники / Э. Геллнер. — М.: Республика, 1995. — 222 с.
4. Зінченко В.В. Громадянське суспільство: шляхи, форми та перспективи (соціально-філософські ідеї і політико-правові тенденції сучасності) / В.В. Зінченко. — К.: Карпук, 2007. — 468 с.
5. Зінченко В.В. Роль моделі гарантії громадянських прав у державному управлінні США для формування нормативістики міжнародної системи прав людини / В.В. Зінченко // Право та управління. — 2012. — № 1. — С. 259-269.
6. Кін Дж. Громадське суспільство. Старі образи, нове бачення / Дж. Кін. — К.: К.І.С.; АНОД. — 2000. — 191 с.
7. Козловски П. Гражданское общество и государство: неизбежный правовой дуализм / П. Козловски. — М.: Наука, 1998. — 368 с.
8. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії і методології / Н.М. Оніщенко. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. — 352 с.
9. Патнем Р. Творення демократії: традиції громадської активності / Р. Патнем. — К.: Основи, 2001. — 302 с.
10. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство і демократична правова держава: проблеми взаємовпливу / Г.П. Щедрова. — К.: Ін-т системних досліджень освіти, 1994. — 51 с.
11. Brugger W. Liberalismus, Pluralismus, Kommunitarismus. Studien zur Legitimation des Grundgesetzes / W. Brugger. — Berlin: Duncker/Humblot, 2002. — 393 p.
12. Brugger W. Menschenwürde, Menschenrechte, Grundrechte / W. Brugger. — Baden-Baden: Nomos, 1997. — 389 p.
13. Habermas J. Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats / J. Habermas. — Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 2003. — 704 p.
14. Rode K. Geschichte der europäischen Rechtsphilosophie / K. Rode. — Dusseldorf/Köln: Bachem, 2004. — 320 p.

Зінченко В. В. «Право народу» в конституційному законодавстві США та його міжнародне значення для системи прав людини і демократії.

В статті обґрунтовується, що в основу правової системи громадянського суспільства і її незмінного супутника — правової держави — має бути покладено не тільки розподіл гілок влади, єдність громадянина, спільноти і права, їхню правову рівність перед законом у правовій системі. Їхньою основою та гарантією якісного функціонування як на міжнародному, так і на національному рівнях, є права народу й нерозривно пов'язана з ними система прав людини.

Ключові слова: право народу, права людини, Білль про права, правова держава, громадянське суспільство, фундаментальні права і свободи, судова влада.

Зінченко В. В. «Право народа» в конституционном законодательстве США и его международное значение для системы прав человека и демократии.

В статье обосновывается, что в основу правовой системы гражданского общества и его неизменного спутника — правового государства — должно быть положено не только разделение ветвей власти, единство гражданина, общества и права, их правовое равенство перед законом в правовой системе. Их основой и гарантией качественного функционирования, как на международном, так и на национальном уровнях, являются право народа и неразрывно связанная с ним система прав человека.

Ключевые слова: право народа, права человека, Билль о правах, правовое государство, гражданское общество, фундаментальные права и свободы, судебная власть.

Zinchenko V. «The right of the people» in the constitutional legislation of USA and its international implications for the system of human rights and democracy.

The article explains that the basis of the legal system of civil society and its constant companion — the rule of law — should be put not only the separation of powers, the unity of the citizen, society and the law, their legal equality before the law in the legal system. They are based on the guarantee of quality and function, both at the international and national levels, are the right people and is closely associated with it the human rights system.

Key words: the right of the people, human rights, the Bill of Rights, the rule of law, civil society, the fundamental rights and liberties, the judiciary.